

НОНСЕНС В АСПЕКТІ АДРЕСАТНО-АДРЕСАНТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

К.В. Вороніна (Харків)

У статті вивчаються форми нонсенсу в аспекті адресатно-адресантної взаємодії. Проаналізовано прагматичний потенціал нонсенсу, розмаїття форм якого дозволяє втілити широкий спектр авторських інтенцій. В результаті дослідження зроблено висновок, що вибір форми нонсенсу здійснюється з урахуванням прагматичної інтенції автора твору, а також потенційного ступеню інтерпретованості неконвенційного утворення.

Ключові слова: нонсенс, прагматичний потенціал, прагматична інтенція, нонсенсні репрезентації, ступінь інтерпретованості, конвенційні одиниці, неконвенційні поєднання, адресатно-адресантна взаємодія.

К.В. Воронина. Нонсенс в аспекте адресатно-адресантного взаимодействия. В статье исследуются формы нонсенса в аспекте адресатно-адресантного взаимодействия. Проанализирован прагматический потенциал нонсенса, разнообразие форм которого позволяет воплотить широкий спектр авторских интенций. В результате исследования делается вывод, что выбор формы нонсенса осуществляется с учетом прагматической интенции автора произведения, а также потенциальной степени интерпретируемости неконвенционального образования.

Ключевые слова: нонсенс, прагматический потенциал, прагматическая интенция, нонсенсные репрезентации, степень интерпретируемости, конвенциональные единицы, неконвенциональные образования, адресатно-адресантное взаимодействие.

K.V. Voronina. Nonsense in “addressee-addresser” interaction The article focuses on studying nonsense forms in the aspect interaction between an addressee and an addresser. The pragmatic potential of nonsense and the variety of its forms that allow implementing a wide range of authors’ intentions are analyzed. The conclusion is made that the use of nonsense forms is performed taking into account authors’ pragmatic intentions and the potential degree of interpretation of nonconventional forms.

Key words: nonsense, pragmatic potential, pragmatic intention, nonsense forms, degree of interpretation, conventional units, nonconventional forms, addressee-addresser interaction.

Вивчення особливостей продукування функціонування мовного нонсенсу набуває особливого інтересу в межах антропоцентричної парадигми, яка активно прагне вивести лінгвістичні студії за межі власне мовної системи. Об'єктом даного дослідження є нонсенс як мовний, мовленнєвий та комунікативний феномен, що самим фактом свого існування порушує сталі уявлення про закономірності функціонування мови та здійснення вербальної комунікації. Орієнтованість сучасних досліджень на людину як суб'єкта мовленнєвої діяльності дозволяє зосередити увагу на характеристиках продуцента та реципієнта повідомлень як чинниках, які полегшують або ускладнюють процес комунікації. Формування висловлень, що містять або є нонсенсом, ускладнює класифікацію, деавтоматизуючи процес продукування та інтерпретації мовлення та створюючи аномальні комунікативні ситуації. Прагматична двовекторність нонсенсу в аспекті адресатно-адресантної взаємодії зумовлює необхідність його аналізу як предмету даної розробки. Метою роботи є визначення прагматичного потенціалу нонсенсу в комунікації, актуальність обумовлена недостатньою кількістю досліджень, присвячених мовному нонсенсу взагалі та причинам його утворення та специфіці його функціонування зокрема.

Сучасне тлумачення нонсенсу ґрунтується на його здібності утворювати потенційні сенси при інтерпретуванні; актуальною є тенденція до розуміння нонсенсу як феномену, позбавленого якогось одного заданого сенсу, але здатного формувати сприятливі умови для продукування нових сенсів шляхом порушення сталих уявлень реципієнтів про навколишній світ та відмови від загально визнаного сприйняття світу (Дж. Колоннезе, О.І. Лихачев, Н. Фиртич, M. Dolitsky, G. Leech, S. Stewart та ін). Під нонсенсом розуміємо нестійке мовно-мовленнєве утворення різного ступеню протяжності (від слова до тексту), що виникає внаслідок неконвенційного поєднання конвенційних елементів різних рівнів та характеризується референційною та сигніфікативною невизначеністю та неоднозначністю семантичної інтерпретації за рахунок порушення мовних та/або комунікативних норм. Проте це визначення, що дозволяє побачити нонсенс неначе «ззовні», вичленити його в мовленнєвому потоці, ідентифікувати та структурувати, не дає можливості зазирнути «всередину» цього феномену та зрозуміти, чого прагне мовець, вда-

ючись до такої радикальної форми комунікації (іллокуція нонсенсу), та який ефект вона справляє на потенційного реципієнта (перлокуція нонсенсу).

Хоча вважається, що нонсенс самим фактом свого існування вказує на порушення мовних та/або комунікативних норм, було б помилкою назвати його ненормативним явищем. Нонсенс вибирає випадки потенційних реалізацій мовної системи; його продукування не суперечить можливостям мовної системи – навпаки, формування різноманітних репрезентацій нонсенсу здійснюється згідно з визнаними правилами, тобто вузький нормативний критерій «правильності» в даному випадку не спрацьовує. Провідною рисою нонсенсу є структурність, що довели своїми класичними фразами Л.В. Щерба (Глокая куздра штеко будланула бокра и кудрячит бокренка) та Н. Хомський (Colorless green ideas sleep furiously). Саме структурованість нонсенсу, на думку М. Долітські, «скеровує співрозмовника в певному напрямку у пошуках сенсу» [10, с. 6]. Натомість, у нонсенсі спостерігаємо порушення комунікативної конвенційності і пов'язану з нею відсутність кодифікації через ряд причин: насамперед, належність нонсенсних одиниць до мовлення, великий ступінь їхньої контекстуальної залежності, відсутність референційної бази тощо. Отже, вважаємо, що нонсенсні репрезентації різних рівнів доречно віднести не стільки до ненормативних, скільки до неконвенційних (з точки зору комбінаторики) або некодифікованих (з функціональної) точки зору реалізацій мовної системи.

Унікальність нонсенсу проявляється в аспекті адресатно-адресантної взаємодії. Письменник, який вводить в дискурс елементи нонсенсу, – від неконвенційних поєднань фонем чи морфем до зображення несумісних з навколишньою реальністю ситуацій (impossible happenings) – тим самим порушує правила та закони (постулати) побудування успішної комунікації [4]. Недотримання максим способу відношення, якості та кількості за звичних умов спілкування призводить до комунікативної невдачі. Але у випадку з творами, які містять нонсенс, реалізація авторської прагматичної мети постає більш важливим чинником, ніж дотримання стандартних норм та правил, що значно утруднює сприйняття та інтерпретацію твору для читача.

Зрозуміти інтенцію автора, що створює нонсенс, може бути так само складно, як зазирнути до нього у голову проте, уважне вивчення авторських комен-

тарів та контекстів робить очевидною наявність деяких спільних рис, що поєднують авторів – представників різноманітних жанрів, течій, напрямів, творчість яких належить навіть до хронологічно різних епох [6; 8]. Так, Н. Фіртич звертає увагу на існуванні «зв'язків парадигматичного характеру» [8, с. 246] між ідеями, які підлягали розробці в творах Л. Керролла та російських футуристів та на схожість засобів, що обрали письменники задля втілення у твори своїх ідей. Наприклад, ідея відмови від традиційного звичного устрою світу знаходить вираз у змалюванні руху часу у зворотному напрямку: до застосування хронотопного здвигу удавалися Л. Керролл у відомих казках про пригоди Аліси та значно пізніше В. Хлебніков у своєму творі «Мирсконца». Вважаємо, що наявність подібних спільних рис у творчості різноманітних авторів пояснюється додержанням певних традицій, які мають прояв у наступному.

1) створенні шляхом «сміслового здвигу, що призводить до безглуздя з конвенційної точки зору» такого середовища, яке потребує «діаметрально протилежних» стандартному «конвенційно-логічному сприйняттю світу» [8, с. 245] підходів. Змалюючи ситуації, в яких «раціонально-конвенційне „правильне“ мислення» терпить поразку, автори стимулюють читачів до пошуків нових підходів до сприйняття незвичної дійсності, а також до відмови від «розумов сенсі раціонального розсудку» [8, с. 247] в якості засобу сприйняття твору;

2) намаганні вийти за межі повсякденної реальності, «у метафізичній сфері проникнення в інші світи та виміри» [8, с. 246], до чого призводить здвиг шляхом «розхитування» сенсу. Через змалювання ситуацій, в яких порушені конвенційні правила сприйняття дійсності, через викривлення законів та правил навколишньої реальності, через зображення абсурдності повсякденного життя автор робить своєрідний натяк читачеві шукати сенс за межами оточуючої дійсності [2];

3) у відтворенні «простору артистичного епатажу», спрямованого проти «домінуючих соціальних механізмів» [8, с. 246], проти косності устоїв та догм сучасної для авторів епохи [2], проти нудних моральних навчань тощо. Шляхом зображення викривлених загально визнаних устоїв автор акцентує їхню неефективність; метою автора постає «розбудити [читача] від духовного сну» [2, с. 10] та, таким чином, повернути увагу читача до вічних духовних цінностей;

4) у «креативному використанні мовних ресурсів» [11, с. 23], що значно посилює естетичний вплив на читача. Дослідники неодноразово підкреслювали величезну роль мови в творах, що містять нонсенс [5; 11], яку порівнюють з одним з «найважливіших та наймогутніших персонажів» [7, с. 40]. За допомогою креативного використання мовних ресурсів автор може реалізувати ряд намірів, серед яких чимале значення має намагання винайти новий шлях спілкування. Неконвенційність виступає засобом побудування нової мови, де «комунікативна функція зведена до мінімуму» [9, с. 275]. Так, говорячи про намагання російських футуристів створити «заумну мову», Р. Якобсон наголошує на їхньому прагненні через експерименти зі слов'янськими мовами знайти спільні для всіх світових мов закономірності, тобто «вийти на єдність всіх світових мов» [9, с. 274].

Особливу увагу слід звернути на використання нонсенсу як одного з засобів утворення комізму [6]. Варто підкреслити надзвичайну важливість комічної реалізації нонсенсу: вважається, що до нонсенсних поєднань письменники удаються цілеспрямовано задля створення гумористичного ефекту. Гумор нонсенсу має давні традиції, адже до літературних творів найвідоміших світових письменників елементи нонсенсу поступово проникали з фольклорної спадщини: віршів, казок, пісень, ігор, загадок тощо. Гумор нонсенсних творів базується на жартівливому перекирчуванні реальності, на прагненні відобразити життя як «світ на виворіт» (*topsy-turvy world*) [1, с. 14].

Для найповнішого розуміння сміхових традицій нонсенсу звертаємося до концепції карнавалу та карнавального сміху, запропонованої М.М. Бахтіним [1]. За думкою дослідника, для людей середньовіччя та ренесансу карнавал поставав реальною формою буття, своєрідним другим життям народу, яке дарувало йому на період тривалості карнавалу свято свободи, сміху та гри [1]. Такий подвійний аспект сприйняття світу створював необхідні умови для розвитку сміхових традицій, характерними рисами яких постають прагнення відобразити світ як своєрідну пародію на звичайне офіційне позакарнавальне життя.

Збереження сміхових традицій нонсенсу з часів середньовіччя можна простежити на прикладі певних прийомів, які знаходять своє широке застосування у різноманітних нонсенсних творах. Так, змалювання стояння на голові є одним з найулюблені-

ших засобів жартівливого перекирчування дійсності, який укорінився у творах нонсенсу, починаючи з віршів збірки *Mother Goose Nursery Rhymes*. Цей засіб прийшовся до вподоби визнаним майстрам нонсенсу Е. Ліру та Л. Керролла у творчості яких бачимо чисельні приклади героїв, чия поведінка виходить за рамки визнаної суспільством. До використання прийому стояння на голові неодноразово звертався класик сучасної дитячої літератури С. Мілліган: для нього стояння на голові є засобом гумористичного перекирчування світу дорослих, який не є завжди зрозумілим для дитячого сприйняття.

Зазначимо, що мовні репрезентації нонсенсу не є однорідними – розмаїття його форм обумовлене широким спектром авторських інтенцій, які заохочують митців до вживання неконвенційних утворень різного рівня та різного ступеню протяжності. Різноманітність нонсенсних репрезентацій дозволяє втілити будь-яку авторську інтенцію: від створення гумористичного ефекту до намагання змусити читача відтворити прихований(ні) сенс(и) твору.

Вважаємо, що задля втілення прагматичної мети при виборі форми нонсенсу автор враховує потенційний ступінь інтерпретованості нонсенсу оскільки не всі його репрезентації є однаково складними для тлумачення. Ступінь інтерпретованості нонсенсу зумовлюється, зокрема, способом його утворення. Існують різновиди нонсенсу інтерпретація яких є ускладненою, але водночас достатньо великою є вірогідність досягнення однозначності розуміння. Цей різновид – так звані «м'які» форми (*mild forms*) нонсенсу – поєднує коло стилістичних прийомів, в основі яких прихована лінгвістична двозначність (*linguistic ambiguity*): наприклад, каламбур, оксюморон чи зевгма. Неоднозначність змісту окремих складових висловлення зазвичай призводить до невірної тлумачення ситуації одним з її учасників, що й має на меті створення гумористичного ефекту. При інтерпретації каламбуру читач постає своєрідним спостерігачем комунікації між мовцем та слухачем, на відміну від учасників ситуації (персонажів), читач вірно сприймає їхні інтенції завдяки цілісному сприйняттю всього контексту, тож, так звана псевдоускладненість каламбуру для читача зазвичай нівелюється контекстом.

Відтворення гумористичного ефекту часто досягається за рахунок використання таких форм нонсенсу, які базуються на відтворенні ефекту невіправда-

ного очікування. Комізм виникає «від порівняння двох уявлень: того, що очікується в нормальній ситуації та того, що насправді видає комічний об'єкт» [6, с. 254]. Часто відтворену ситуацію можна зіставити з навколишньою реальністю, що полегшує тлумачення висловлення для читача, але наявність протиріччя з дійсним положенням справ є причиною неоднозначності інтерпретації, що призводить до створення багатьох потенційних сенсів. На мовному рівні цей ефект досягається за рахунок поєднання в одному висловленні конвенційних одиниць таким чином, що «відношення між знаками є непрозорими та / або суперечними» [10, с. 6]:

As I was going up the stair,

I met a man, who wasn't there.

He wasn't there again today,

Oh, how I wish he'd go away. (by Hughes Mearns)

Гумористичний ефект в наведеному прикладі викликає поєднання в одному висловленні таких несумісних речей, як зустріч героя з людиною, якої не було на місці, де власно відбулася зустріч, а також бажання мовця, аби ця відсутня людина пішла.

При втіленні інших інтенцій – наприклад, змусити читача відмовитися від звичного сприйняття реальності – автори зазвичай удаються до інших форм нонсенсу. На противагу «м'яким» формам нонсенсу існують різновиди, інтерпретація яких надзвичайно ускладнена; вірогідність однозначного тлумачення таких утворень майже відсутня. Такий ефект створюється через порушення валентних зв'язків елементів, поєднаних в одному висловленні, тобто, за умов звичної комунікації поєднання таких елементів у такій послідовності в одному висловленні є неможливим. Найчастіше ситуації, які описує цей різновид нонсенсу (це так звані «крайні» його форми, наприклад, абсурд), взагалі не можуть бути зіставлені з навколишньою дійсністю. Таким чином, образ, який прагне створити свідомість реципієнта на відтворення ситуації абсурду не відповідає жодному прототипу (прототиповій ситуації або сценарію), сукупність яких утворює своєрідну ментальну «мережу координат», відповідно до якої сприймає дійсність та поводить себе індивід. Недарма М. Долітський характеризує такий нонсенс як «colliding worlds of discourse» [10, с. 37].

Вважаємо, що при зіткненні з надзвичайно складними формами нонсенсу реципієнт буде змушений докласти значних зусиль для тлумачення не тільки самого нонсенсного утворення, але й авторської

інтенції. Наведемо приклад нонсенсного висловлення з твору «Ulysses» Дж. Джойса, якого по праву визнають одним з неперевершених майстрів оперування з мовою, названим «великим лінгвістом та митцем мови» [3, с. 85]. Інтерпретація Дж. Джойса є настільки складною, що сприйняття та тлумачення його творів порівнюють з розшифруванням, а самі тексти – з криптограмами [5, с. 90]. Оскільки в романах автора «повністю обривається зв'язок між письменником та читачем» [5, с. 91], вони є «розрахованими на того, хто зробить опанування текстом справою життя» [2, с. 22]. Наведені нижче лексичні нонсенсні утворення становлять чималі труднощі, адже в них самим неочікуваним образом поєднані уривки кількох інших слів:

*The **whitemaned** seahorses, champing, brightwindbridled, the steeds of Mananaan (J. Joyce).*

Морфемна композиція новотворів є непрозорою, тобто неможливо однозначно визначити, які саме елементи входять до їхнього складу. Можемо розпізнати всередині одиниці **whitemaned** узуальні лексеми *white* та *mane*, так само можна розпізнати всередині **brightwindbridled** узуальні лексеми *bright*, *wind*, *bridle*, але це не виключає вірогідності іншого членування. За збереження синтаксичної структури є можливим співвіднести кожний з неконвенційних елементів з відповідними частинами мови: так, **whitemaned** та **brightwindbridled** завдяки наявності флексії *-ed* можна співвіднести з Participle II, яке в цьому випадку в висловленні виконує функцію означення. Щодо одиниці **Mananaan**, зробити висновки стосовно використання узуальних одиниць або їхніх довільних фрагментів, які входять до її складу, значно важче; можна всередині розпізнати одиниці *man* та *ana*, але таке розпізнавання лише незначним чином полегшує інтерпретування. Можемо припустити, що мова ведеться або про власне ім'я, або про географічну назву.

При розкритті адресатно-адресантного аспекту нонсенсу треба звернути увагу на те, хто є потенційним реципієнтом нонсенсу. Завдяки своїй неоднорідності нонсенс здатен привернути увагу досить широкого кола читачів, але в залежності від різновиду реалізацій неконвенційності аудиторія потенційних споживачів також буде варіюватися. Зазначимо, що певні твори нонсенсу створювалися задля спеціальної цільової аудиторії це, насамперед, дитячі твори, розраховані на сприйняття, відмінне від сприйняття дорослої людини. Відповідно, й вибір форм нонсенсу

здійснюється з урахуванням інтересів реципієнтів та їхньої здатності зрозуміти твір.

Відмітимо певну залежність ступеню інтерпретованості окремих форм нонсенсу від рівня комунікативної компетентності потенційних реципієнтів. Більш універсальні прояви нонсенсу (наприклад, анекдот або дотепний жарт) прийдуться до вподоби широкому читачькому загалу, тоді як крайні його прояви (як, наприклад, постмодерністський роман) – значно звужать коло потенційних реципієнтів. Через порушення законів комунікативного автоматизму нонсенс створює інтелектуальну напругу за розв'язання якої візьмуться лише надзвичайно зацікавлені читачі. Отже, нонсенс допомагає письменникові обрати свого читача, здатного зрозуміти та оцінити його інтенції, а читачеві – свого автора, який не перестав вражати безмежністю творчих можливостей.

Внаслідок проведеного дослідження доходимо висновків, що використання нонсенсу в літературно-художньому дискурсі обумовлене насамперед комунікативно-прагматичними чинниками: орієнтованістю автора на креативність, оригінальність, неординарність, експериментування з мовою, що значно посилює ефект естетичного впливу на читача. На вибір форми нонсенсу значний вплив мають прагнення втілити прагматичну інтенцію автора твору та ступінь інтерпретованості тієї чи іншої форми нонсенсу, що в свою чергу обумовлює прихильність до неї тієї чи іншої групи потенційних реципієнтів (читачів). Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні особливостей сприйняття та інтерпретування нонсенсних утворень різних рівнів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М.М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса / М.М. Бахтин. – М. : Художественная литература, 1965. – 528 с.
2. Гениева Е. Перечитываем Джойса / Е. Гениева // Джойс Д. Дублинцы; [пер. с англ.; сост., предисл. и коммент. Е. Гениевой]. – М. : Известия, 1982. – С. 5-22.
3. Горбунова Н.Г. Гетерогенность текста Дж. Джойса: о механизмах связности в «бессвязном» тексте / Н.Г. Горбунова // Лингвистика текста и дискурсивный анализ: традиции и перспективы : сб. научных статей. – СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2007. – С. 85-92.
4. Грайс Г.П. Логика и речевое общение / Г.П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 220-223.
5. Жантеева Д.Г. Джеймс Джойс / Д.Г. Жантеева. – М. : Высшая школа, 1967. – 96 с.
6. Колоннезе Дж. Нонсенс как форма комизма / Дж. Колоннезе // Логический ана-

- лиз языка. Языковые механизмы комизма. – М. : Индрик, 2007. – С. 254-262. 7. Оден У.Х. Сегодняшнему «миру чудес» нужна Алиса / У.Х. Оден // Знание-сила. – 1979. – Вып. 7. 8. Фиртич Н. Льюис Кэрролли русский алогизм / Н. Фиртич // Русский авангард 1910-1920-х годов в европейском контексте. – М. : Наука, 2000. – С. 245-252. 9. Якобсон Р. Новейшая русская поэзия. набросок первый: Подступы к Хлебникову / Р. Якобсон // Работы по поэтике: Переводы. – [Сост. и общ. ред. М.Л. Гаспарова]. – М. : Прогресс, 1987. – 464 с. 10. Dolitsky M. Under the tumtum tree: From nonsense to sense, a study in nonautomatic comprehension / M. Dolitsky. – Amsterdam, 1984. – 119 p. 11. Leech G. A Linguistic Guide to English Poetry / G. Leech. – 1969. – 192 p.